

International Journal of Mardin Studies
(IJMS), 2022, 3(2), s. 87 - 99.

Ortaçağ Seyyah ve Coğrafyacıların Kaleminden Mardin

Lisans Öğrencisi Eyyüp EFEOĞLU

Ortaçağ Seyyah ve Coğrafyacıların Kaleminden Mardin

Eyyüp EFEOĞLU¹

Özet

Seyahatnameler ve coğrafya eserleri bilinmeyen, merak edilen bölgelerin tanınmasını sağlayan önemli kaynaklardır. Farklı amaçlar doğrultusunda yazılan bu metinlerin geneli, gezilen bölgenin veyahut şehrin siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik çerçevesini çizmektedir. Şehir veya bölge tarihi kapsamında yapılan araştırmaların ciddi oranda literatür bölümünü oluşturan bu eserlerin çoğu sosyal bilimler için incelenmesi gereken en mühim kaynaklar olmuştur. Tarihsel süreç içerisinde birçok medeniyete ev sahipliği yapan Mardin, Mezopotamya bölgesinin önemli ve dikkat çeken şehirlerinden biri olması hasebiyle seyyahların merakını arttırmış ve ortaçağlarda nice seyyah ve coğrafyacının durak noktası olmuştur. Şehir, bulunduğu konum ve sahip olduğu heybetli kaleden ötürü stratejik bakımdan tarihin farklı dönemlerinde ehemmiyet arz etmiştir. Bu makalede, Ortaçağ'da Mardin'e uğrayan seyyah ve coğrafyacıların tutmuş oldukları kayıtlar incelenerek şehrin sosyal, kültürel ve ekonomik tasviri yapılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mezopotamya, el-Cezire, Mardin, Seyahatname, Seyyah, Coğrafyacı, Ortaçağ.

Mardin: In the Eyes of Medieval Travellers and Geographers

Abstract

Travelogues and geographical works are important sources that enable the recognition of unknown and interesting regions. These texts, written for different purposes, generally draw the political, social, cultural and economic framework of the region or city visited. Most of these works, which seriously constitute the literature part of the research made within the scope of the city or regional history, have been the most important sources to be examined for social sciences. Mardin, which has hosted many civilizations in the historical process, has increased the curiosity of travellers because it is one of the important and remarkable cities of the Mesopotamian region and has been a stopping point for many travellers and geographers in the Middle Ages. The city has been strategically important in different periods of history due to its location and the majestic castle it has. This article tries to make a social, cultural and economic description of the city by examining the records of travellers and geographers who visited Mardin in the Middle Ages.

Key Words: Mesopotamia, al-Jazeera, Mardin, Travelogue, Traveler, Geographer, Medieval.

¹ Lisans Öğrencisi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, eyyupefeglu@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8785-6802.

Giriş

Modern iletişim araçlarının olmadığı dönemlerde insanların gizli olan, bilinmeyen ve merak edilenin peşinden koşuşturması, olgusal olarak seyahat anlayışını doğurmuştur. Süreç içerisinde bu anlayış, planlı ve amaçlı bir şekilde ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel yolculuklara dönüşmüştür. Ortaçağ ise bu yolculukların yaşandığı büyük bir dönemi kapsamaktadır (Eco, 2014: 23).

Kuşkusuz Dünyada bilinmeyen ve merak edilen bölgelerin tanınmasını sağlayan, tüccarların, âlimlerin, askerlerin ve elçilerin sürdürdüğü seyahatler ve bu seyahatlerin sonucunda kaleme aldıkları metinler olmuştur. Nitekim bu seyahatler gezilen, görülen bölgenin sosyal, siyasi ve kültürel çerçevesini ortaya çıkarır. Bu özelliğiyle seyahat metinleri coğrafi, etnografik ve sosyolojik bilginin vasıtası hâline geldiği gibi sosyal bilim disiplinleri için başvurulması gereken önemli kaynaklar olmuşlardır (Thompson, 2011: 3-4; Mevâfi, 1995: 38).

Gezmek veyahut bir yerden bir yere gitmek, insanoğlu için fitridir (Kandil, 2002: 18). Buna göre seyahati tarihsel süreç içerisinde ele alırsak insanlığın ilk evrelerinden itibaren çeşitli sebepler ekseninde mecburi göçler ile seyahat edildiğinin kanısına varabiliriz (Berk, 2020: 118-119). Seyahat süresince var olan izlenimlerin, tecrübelerin ve anlatıların yazıya aktarıldığı seyahatnamelerin kökleri ise Herodot, Strabon, Diodorus, Cicero'ya dayanır (Şanlı, Avcı, 2021: 13; Yazıcı, 2006: 101). Seyahatnameler, yazarının dil ve üslubu yanında siyasi, sosyal, kültürel hayatını ve genel olarak bakış açısını yansıtmaktadır. Tabiri caiz ise seyahatnameler, yazarının ürünüdür. Gezdiği, gördüğü mekânları aktarırken kendi kurgusunu oluşturur (Thompson, 2011: 35-36).

Ortaçağ'da seyahatler zorlu ve çetrefilli bir evreye sahipti (Legassie, 2017: 1). Modern devlet anlayışının olmaması, asayişin her bölgede tesis edilememesi, yolculuklar esnasında eşkıyalara, hırsızlara ve korsanlara denk gelinmesi doğal bir süreçti (Hanılçe, 2021: 278-279). Ancak yine de seyyahları seyahate yönlendiren keyfi hususlar olduğu gibi bir de ibadet, ilim, siyaset ve ticaret nedenli seyahatler tertiplenmekteydi. Dini bir vecibe olan hac ibadeti ile yapılan yolculuklar, ilim tahsilatı için çıkılan uzun yollar, hükümdarların muhtelif devletler ile sağladığı diplomatik ilişkileri sürdüren elçiler ve gözlemleri, dünyanın farklı bölgelerinde üretilen ürünlerin farklı coğrafyalara taşınmasını sağlayan ticari-ekonomik akış, bilinmeyen bölgelerin tanınmasını sağlamıştır (Çağrı, 2009: 8-9; Yazıcı, 2006: 105).

Seyahatnameler, ihtiva ettikleri coğrafi bilgiler ile birlikte Doğu ve Batı dünyasının bilinmesini ve tanınmasını üstlendikleri gibi kendilerinden sonrakilere rehber olacak eserler haline dönüşmüşlerdir. Bunlar arasında şüphesiz coğrafya eserleri önemli bir yere sahiptir. Gezilen bölgenin tasviri açısından aktarılan coğrafi bilgiler, seyahatin temel odağı haline dönüşmüştür (Çağrı, 2009: 9; Yazıcı, 2009: 10-11; el-Farukî, 1999: 363). Antik dönemlerden itibaren coğrafya eserleri telif eden müelliflerin ele almış oldukları metinlerin, seyahat yazımına mukabil olduğu ve ilk örnekleri teşkil ettikleri görülmektedir (Dayf, 1956: 11-12).

Ortaçağda seyyah ve coğrafyacıların merakını çeken şehirlerden biri de Mardin olmuştur. Kent hakkında aktarım ve tasvirlerle geçmeden evvel Mardin'in tarihi coğrafyasına dair bilgi vermek, seyyahlar nezdinde neden önemli olduğunu ve merak uyandırdığını anlamak açısından ehemmiyet arz eder.

Mardin, Dicle ve Fırat nehirlerinin beslediği Bereketli Hilâl olarak bilinen Mezopotamya'nın kuzeyinde bulunmaktadır. Coğrafi konum olarak Masius (Mazıdağı) eşliğinin Dicle Nehri güneyinden, Habur Çayı kaynaklarına uzanan elverişli bölgede yer alır (Minorsky, 1997: 317; Erkanal, 2004: 1). Bir diğer ifade ile Şehir, Tur Abdin dağı olarak bilinen Mardin-Midyat eşliğinin güney yamaçları üzerine konumlanmıştır (Taştemiş, 2003: 43; Göyünç, 1991: 1; Aydın vd., 2019: 7-8). Şehrin bulunduğu ova bölgenin tarım ve hayvancılık alanındaki gelişimini olumlu yönde etkilediği gibi. İpek yolu ticaretinin keşiştiği noktada olması, ekonominin canlı kalmasını sağlamıştır (Taştemiş, 2003: 46). Bununla birlikte şehrin yüz metre yukarısında bulunan Mardin Kalesi'nin Diyarbakır'dan Nusaybin ve Musul'a giden tarihi yolu denetleyebilecek konumda olması şehrin ele geçirilmesini zorlaştırdığı için stratejik açıdan önemini arttırmıştır (Aydın vd., 2019: 3-4).

Önemli bir bölgede olmasına rağmen Mardin ismine Antik Dönem kaynaklarında çok fazla rastlayamıyoruz. Fakat bulunduğu konum itibarıyla Asur kitabelerinde Tur Abdin ve Masius dağlarının "Kasarı Dağları" olarak aktarıldığı bilinmektedir. Bölgenin en eski tarihi kesin olarak bilinmese de, çevrede bulunan höyüklerden ötürü M.Ö. 4 bin yılına kadar uzandığı iddia edilmiştir (Noyan, 2008: 3). Şehrin içinde bulunduğu bölgenin stratejik konumu itibarıyla 7. yüzyıl ortalarına kadar önce Roma-Part, daha sonra Bizans-Sasani devletlerinin siyasi-otoriter güç mücadelelerinde önemli çatışma alanı olmuştur.² Aynı yüzyılın sonlarına gelindiğinde şehir, Hz. Ömer döneminde İyâd b. Ğanem öncülüğünde sulh yoluyla fethedilerek İslam topraklarına dâhil edilmiştir (Belâzurî, 2013: 204; Kudâme İbn Cafer, 2018: 43-44). Daha sonraki dönemlerde ise Hamdânîler, Mervânîler, Emevîler, Abbâsîler, Selçuklular, Artuklular, Eyyübîler, Akkoyunlular, Karakoyunlular ve 16. yüzyılın başlarında Osmanlıların hâkimiyetine geçmiştir (Çerme, 2009: 99; Yılmaz, 2009: 53).

Mardin isminin ne olduğu ve ne anlama geldiği hakkında birçok efsane ve rivayetler mevcuttur.³ Bölgenin sahip olduğu etnografik zenginlik, ismin farklı hitaplarını oluşturmuştur.⁴ Mesela Ermenice'de Merdin, Süryanice'de Kaleler anlamına gelen Merdo, Merdî, Arapça'da ise Mardin olarak geçmektedir. Çağdaş yazar Metropolit Hanna Dolebeni, şehrin en eski adının "Ardobe" olduğunu ve bunun Asur tarihine dayandığını aktarır (Dolebeni, 1972: 17-18). Ancak esasen Mardin ismini ilk olarak M.S. 4. yüzyılda Antakyalı Tarihçi Ammianus Marcellinus'un "Roman History" adlı eserinde görmekteyiz. Marcellinus, İzala dağı üzerinden, "Maride" ve "Lorne" kaleleri arasından Nusaybin yolunun geçtiğini anlatır (Marcellinus, 1935: 517, 561; Göyünç, 1991: 2). Buna göre "Maride"nin Mardin olduğu "Lorne"nin ise aynı bölgede bulunan izala dağında bir kale olduğu bilinmektedir (Marcellinus, 1935: 562).

1. Seyahatin İlk Güzergâhı: el-Cezîre

Seyyah ve Coğrafyacılar, uğradıkları şehirlerle ilgili aktarımlarına geçmeden önce şehrin içinde bulunduğu bölgenin kısa tarihi, coğrafi konumu ve sosyo-ekonomik durumundan bahsederek bölgeye dair genel bir çerçeve çizmeye çalışmaktadır. Bu sebeple ilk iş buldukları bölge hakkında gördüklerini ve duyduklarını nakletmek olmuştur. Bunu yaparken kendilerinden önce bölge hakkında bilgi veren müelliflerin eserlerinden

² Bölgedeki siyasi güç çekişmeleri için bkz. Kütük, 2018: 61-77.

³ Genel rivayetlerden biri, Mardin isminin Mardin adında Pers hükümdarından geldiği, bir diğeri ise İran hükümdarı 5. Arzes (Ardeşir)'in Marde kavmini bölgeye yerleştirmesi ile ismini aldığı anlatılmaktadır. Daha geniş bilgi için bkz. Abdülğani Efendi, 1999: 5-7; Abdüsselam Efendi, 2007: 3-4; Göyünç, 1991: 4-6; Hammer, 1330: 163.

⁴ Mardin'in etnografyası için bkz. Aydın, vd., 2019: 15-22.

yararlanmayı eksik etmemişlerdir. Mardin'e uğrayanların ilk güzergâhı, şehrin bağlı olduğu el-Cezîre bölgesi olmuştur.

Arapça'da "ada" anlamına gelen Cezîre, Fırat ve Dicle ırmaklarının arasında kalan toprak arazisinin adaya benzetilmesinden dolayı bölgeye verilen isimdir (Hamevî, 1977: 134; Kazvinî, t.y: 351). Araplar, Mezopotamya'yı tek bir saha olarak ele almaktansa kuzey ve güney şeklinde iki kısma bölerek Güney Mezopotamya'yı el-Cezîre, Kuzey Mezopotamya'yı ise Irak olarak isimlendirmişlerdir (Zeydan, 2012: 381). Bununla beraber bölge için ayrıca farklı isimlerin kullanıldığını görmekteyiz. Mesela 10. asırda bölgeye uğrayan coğrafyacı Makdisî buradan "Akur" olarak bahsetmiştir (Makdisî, 2002: 124). Aynı şekilde 12. yüzyıl seyyahlarından Yâkut el-Hamevî de bölgeyi Cezîretü Akur olarak aktarmıştır (Hamevî, 1977: 134). Akur ismi hakkında araştırma yapan İngiliz oryantalist G. Le Strange, ismin bir zamanlar Kuzey Mezopotamya Ovasının asıl adı olduğundan bahseder (Strange, 1905: 86). Fakat genel itibarıyla bölge, el-Cezîre adıyla zikredilmiştir.

el-Cezîre, İslam öncesi dönemlerde bölgeye yerleşen Arap kabilelerine istinaden Diyarı Bekr, Diyar-ı Mudar ve Diyar-ı Rebia olarak üç kısma ayrılmıştır (Şeşen, 1993: 509). Mardin ise Diyar-ı Rebia kısmına dâhildir (İbn Hurdâzbih, 1889: 95). 10. Yüzyıl coğrafyacılarından İbn Havkal, bölgeye bağlı Malatya, Sümeysat, Menbic, Balis, Rakka, Anbar, Tikrit, Musul, Amid, Nusaybin, Resu'l Ayn, Sincar, Harran, Ruha şehirlerinden bahsederek, bölgenin verimli, sakinlerinin ise refah içinde olduğunu aktarır (İbn Havkal, 2021: 175). Aynı asır müelliflerinden Makdisî, benzer biçimde bölgenin verimliliğini överken buradan birçok peygamber ve evliyanın geçtiğini, insanların iyi ahlaklı ve en iyi cins atların bu bölgede var olduğunu işaret ederek bölgede yetişen meyvelerin güzelliğine, fiyatların ise ucuzluğuna değinir (Makdisî, 2002: 164). Yâkut el-Hamevî 'de bölgenin verimliliğinden, havasının temiz ve sağlıklı olduğundan bahsederek gelirinin iyi, nimetlerinin bol olduğunu dile getirir. Seyyahın dikkatini çeken bir diğer hususa bölgeye bağlı olan hisar ve kalelerin çokluğu olmuştur (Hamevî, 1977: 39). 13. Yüzyıl'da yaşamış İranlı coğrafyacı Hamdullah Müstevfî ise bölgenin ılık bir iklime sahip olduğunu aktarmakla yetinmiştir (Müstevfî, 1362: 102).

el-Cezîre, müelliflerin aktarmış olduğu zenginlik ve verimliliğin dışında sahip olduğu coğrafi konumdan dolayı tarihsel olarak stratejik önem arz etmektedir. Ebü'l-Fidâ, bölgenin bulunduğu konumdan bahsederken doğusunda Irak, batısında Anadolu, güneyinde Suriye, kuzeyinde ise Ermeniyeye olduğunu belirtir (Ebü'l-Fidâ, 1840: 18). Buna göre el-Cezîre, bahsi geçen bölgelerin tam ortasında bulunduğundan dolayı kıtalar arasında bir köprü görevi üstlenmektedir. Bu yönüyle el-Cezîre, Tarih'in en eski dönemlerinden beri Pers, Roma ve Mısır gibi büyük imparatorlukların kesiştiği, güç merkezi haline geldiği, bitmeyen mücadelelerin sürdürüldüğü bir sahaya sahip olmuştur (Bozkurt, 2006: 8).

2. Seyyah ve Coğrafyacıların Mardin Hakkındaki Gözlemleri

A- Kentin Genel Görünümü

Mardin'e uğrayan birçok seyyah ve coğrafyacının dikkatini çeken ilk husus şehrin heybetli kalesi olmuştur. 10. Yüzyıl coğrafyacılarından İstahrî, yazmış olduğu *Kitâbü'l Mesâlik ve'l-Memâlik* adlı eserinde yerden yüksekliği 2 fersah olan Mardin Dağı'ndan bahsederken bu dağda bulunan ele geçirilmesi zor ve güçlü bir kalenin varlığına dikkat çeker. Aynı zamanda sokukları kişileri hızla ölüme götüren zehirli yılanların olduğuna değinir (İstahrî, 1927: 73). İbn Havkal da benzer şekilde Mardin Kalesi'nin ölümcül yılanlarına değinmekle kale hakkında geniş bilgiler verir. Öncelikle buranın Hamdânîler hanedanından

Hamdan b. el-Hasan b. Hamdan'a ait müstahkem bir kale olduğunu, ayrıca "Bazi'l-Eşheb (Kır Kartal)" adıyla anıldığını kaydeder. Bununla beraber kalenin savaşla dahi fethedilemeyeceğini söyleyen müellif, sebebini kalenin bölgedeki diğer dağ tepelerinden daha yüksek olmasına ve içerisinde barındırdığı bolca erzak, asker, silah tahkimatına bağlar. Kale dışında şehrin çok lezzetli meyveleri, geniş bağları ve temiz bir havasının olduğunu, suyunun ise arklardan temin edildiğini nakleder (İbn Havkal, 2021: 179-180,187). Farsça yazılan ilk coğrafya eseri olan Hudûdü'l-Âlem⁵ ise Mardin kalesinin konuşlandığı dağın el-Cezîre'nin dağlarından biri olduğunu söyler (Hudûdü'l-Âlem, 2008: 18).

12. yüzyılda kente uğrayan coğrafyacı İdrîsî'nin tutmuş olduğu kayıtları incelediğimiz vakit Mardin kalesinin yerden 6 mil yüksekliğinde olduğuna, tıpkı önceki müellifler gibi kalenin sahip olduğu tahkimatı ile mevcut bulunan zehirli yılanlarına değinmektedir (İdrîsî, 2002: 662). Aynı dönemde Endülüs'ten hac niyeti ile seyahate çıkan İbn Cübeyr ise kentin haiz olduğu kalenin büyüklüğü ile görkeminden etkilenerek, buranın dağ kenarında kurulduğunu, kalesinin ise dünyadaki en meşhur kalelerden biri olduğunu vurgular (İbn Cübeyr, t.y: 215).

Mardin hakkında tafsilatlı bilgi veren bir diğer seyyah, Yâkut el-Hamevî 'dir. Seyyahın yazmış olduğu *Mu'cemü'l Büldân* adlı eserinde aktarmış olduğu bilgiler ile Ortaçağ'da Mardin'i apaçık tasvir etmiştir. Yâkut, Mardin'in el-Cezîre dağının tepesinde bulunan bir kale şehri olduğunu, şüphesiz bu kale kadar dayanıklı, tahkimatlı bir kale bulunmadığını ve Düneysir (bugünkü Kızıltepe), Dara, Nisibis (Nusaybin)'i denetleyecek yüksek ve stratejik bir konumda olduğuna dikkat çeker. Seyyah, önceki müelliflerden farklı olarak kentteki evlerin dizilimine değinir. Ona göre buradaki her ev, diğerinin üzerine kurulmuş biçimde bulunurken altta kalan evlerin ise çatıları olmadan sıralandığını söyler (Hamevî, 1977: 39). Kazvinî de benzer bilgileri aktarırken, kent kalesinin çok yüksek olduğunu belirtmek amaçlı kalenin yeryüzünde olmadığını açıklar. Yâkut gibi dikkatini Mardin evlerine veren Kazvinî, evlerin bir merdivene benzer şekilde üst üste olduğunu, yolların ise alttaki evlerin yollarına açıldığını dile getirir. Ancak Mardin'de bulunduğu esnada kentte farklı bir durum olduğunu, bunun ise hiçbir ülkede benzeri olmadığını aktarırken bu durumun ne olduğu hakkında bilgi vermez (Kazvinî, t.y: 260). Ortaçağlarda şehrin ünü çok yayılmış olmalı ki Endülüs'lü İbn Saîd el-Mağribî, Mardin'in sadece kalesiyle ünlü olduğunu yazar (İbn Saîd, 1970: 172).

Mardin'in bir tepe üzerinde konumlanan kalesinden dolayı şehre tepeden bakıldığını söyleyen Hamdullah Müstevfî, kentin sanılanın aksine susuz ve kurak olmadığını, bahçe ve topraklarını sulayan Savr/Savur Nehrinin Mardin dağlarından geldiğini ve daha sonra Fırat nehrine döküldüğünü ifade eder (Müstevfî, 1362: 105-106).

Artuklular döneminde Mardin'e uğrayan seyyah İbn Battûta, buranın İslam şehirlerinin en güzeli olduğunu, kalesine "Şehba" adı verildiğini nakletmekle şehri yöneten Artuklu meliklerinden Salih'in cömertliğine de sıkça değinir. Seyyahın aktardığı bu bilgilerden anlaşılacağı üzere Artuklular kente iyi bakmıştır (İbn Battûta, 2004: 338-339).

Müslüman seyyahların dışında 15. Yüzyılın sonlarında bölgeye uğrayan Venedikli tüccar Josaphat Barbaro, Mardin'i kale şehir olarak görmektedir. Buraya girişin tek bir yol ile mümkün olduğunu aktarırken Ayrıca Bu yolun dört adım genişliğinde taş basamaklı bir mil kadar uzun merdivenlerle sağlandığını tasvir eder. Bununla beraber Tüccar, şehrin bir hisara sahip olmadığını, zaten bulunan ev duvarlarının yüksek bir hisar gibi inşa edildiğine dikkat

⁵ Eser hakkında daha geniş bilgi için bkz. Kurtuluş, 1988: 304.

çekerken buranın 300 haneli ve kalabalık nüfuslu olduğunu, ayrıca şehrin yüksekliği hakkında Türkler ve Mağrib Araplarından duyduğu şu anekdotu paylaşır:

“Bu şehir o kadar yüksektir ki halkı şehrin üzerinden uçan kuşları asla göremezler.”
(Barbaro, 2009: 81)

B- Sosyal ve İktisadi Yapı

Şehre uğrayan birçok seyyah ve coğrafyacı, kentin genel görünümüne ilişkin bilgi verdikten sonra az da olsa bölgenin sosyal ve iktisadi yapısını tasvir etmeye çalışmıştır. Bunlardan ilki, kentin sahip olduğu dağdan çıkan cam madenleri hakkındadır. Çoğu müellif, bu cam madenlerinin bölgeyi besleyen ticari ürünler olduklarını sıklıkla aktarmışlardır. Mesela İstahrî, Mardin Dağı'ndan cam madeni çıktığına değinirken bu cam madeni ile ilgili çok fazla bilgi vermez (İstahrî, 1927: 73). İbn Havkal ise İstahrî 'ye nazaran bu dağda bulunan cam madeninin pek beğenildiğini, ayrıca diğer cam madenlerinden daha kıymetli olduğunu belirtirken bu madenin Mardin üzerinden el-Cezîre'nin diğer şehirlerine, Irak bölgesine ve Anadolu'ya yollandığını açıklar (İbn Havkal, 2021: 180). İdrîsî de aynı önemi vurgulayarak cam madeninin ticareti hakkında benzer bilgiler paylaşır (İdrîsî, 2002: 662). Şehrin kazanç sağladığı bir diğer ürün, kuşkusuz pamuktan dokunan kumaşlar ve bunlardan işlenen tekstil ürünleri olmuştur. İtalyan seyyah Marco Polo, seyahatnamesinde Mardin'den bahsederken kentin pamuklarıyla ünlü olduğunu, iyi kalitede pamuk yetiştirildiğini, bunlardan üretilen tekstil ürünlerinin ise birçok ülkede ün kazandığını söylemektedir. Kentin aktif ticaretini vurgulayan seyyah, bunun sebebini Mardin halkının çoğunun tacir ve zanaatkâr olmasına bağlar (Polo, t.y: 24). İbn Battûta da benzer bilgileri aktarmakla kente ait “Mardini” adında giysilerin “Mer'ız” yününden yapıldığını açıklar (İbn Battûta, 2004: 338). Şehirde işlenen kumaşlara dikkat çeken tüccar Josaphat Barbaro, burada bolca kadife ve ipek kumaşlarının olduğunu kaydeder (Barbaro, 2009: 81).

Mardin, ticaretini oluşturan tekstil ve cam madeni dışında çarşı ile pazarlarıyla da ünlü bir şehir olmuştur. Nitekim bulunduğu dağın yamacında kurulan çarşılarının aktif ve dolu olduğunu söyleyen seyyahlar, şehre ait büyük bir Pazar alanından bahsederken bu alanda çokça çarşılar, okullar ve dışarıdan gelen misafirlerin rahat edebilmesi adına hanlar, kervansaraylar, oteller ve hankahların varlığına işaret ederler (İbn Havkal, 2021: 187; Hamevî, 1977: 39; Kazvinî, t.y: 260; İbn Battûta, 2004: 338).

Bir Şehrin en önemli özelliği, sahip olduğu su ve su kaynaklarıdır. Nitekim olağanüstü durumlarda (savaş, doğal afet vb.) ihtiyacı karşılayacak seviyede suyun olmaması, halkı zor durumda bırakacağı gibi şehrin kısa sürede yok olmasına neden olacaktır. Mardin'e baktığımız vakit, bir kale şehri olmasından kaynaklı bölgeye uğrayanların aktarımlarına göre suyu kontrol edebilecek sistemli bir tesisatın mümkün olmadığını görmekteyiz. Daha çok yağmur sularını saklayacakları sarnıçlar inşa etmişlerdir. Mesela İbn Havkal, bölgeye uğradığı zamanlarda (10. Yüzyıl) Mardin nüfusunun artması sonucu arklardan gelen suyunun azaldığını, şehir sakinlerinin buna çözüm olarak yağmur suyunun toplanması için sarnıçlar yaptığını ve su ihtiyaçlarını sarnıçlardan temin ettiğini açıklarken benzer aktarımı yapan Yâkut, bu sarnıçların her evde olduğunu kaydeder (İbn Havkal, 2021: 187; Hamevî, 1977: 39; Kazvinî, t.y: 260). Fakat Hamdullah Müstevfî diğerlerinden farklı olarak kentin sahip olduğu savur nehrinin gerekli su ihtiyacını karşıladığı, topraklarının sulanması ile birlikte mısır, pamuk ve meyveler yetiştirildiğini vurgularken, kentin susuz kaldığına değinmez (Müstevfî, 1362: 106).

Kazvinî'nin aktarmış olduğu bir beyitte hem şehrin hem de halkın karakter yapısı ortaya konmaktadır:

“Mardin’de, Allah onu korusun, bir meskenim var. Eğer mecbur kalmasaydım oradan kesinlikle ayrılmazdım. Sakinlerinin, demiri eriten dilleri vardır. Oysa kalpleri dağ gibidir, sert ve kuru.” (Kazvinî, t.y: 260)

Buna göre müellif, Mardin kentinin sosyal, ekonomik ve kültürel olarak yaşama uygun olduğunu ifade ederken şehrin sakinleri için yapmış olduğu teşbih, herhalde coğrafi konumundan kaynaklı olabilir. Nitekim Şehrin bir dağa meskûn olması ve dağlık bir alanda bulunması her hâlükârda şairi etkilemiştir.

Sonuç

Ortaçağlarda el-Cezîre bölgesine uğrayan seyyah ve coğrafyacıların çoğu bölgenin ekonomik ve sosyal yapısına ilişkin bilgi verdikten sonra Mardin hakkındaki gözlemlerini farklı detaylarla aktarmışlardır. Buna göre bahsettikleri ilk husus, kentin bulunduğu konum olmuştur. Mardin’in bir dağ yamacında kurulu olduğunu kaydederken, bu dağda birçok zehirli yılanın varlığına dikkat çekmişlerdir. Daha sonra kentin sahip olduğu haşmetli kaleden bahsederek bu kalenin bölgedeki en yüksek kale olduğuna, tahkiminden dolayı ele geçirilmesinin pek mümkün olmadığına sıkça vurgu yapmışlardır. Bir diğer husus ise şehrin evleri ile ilgilidir. Kale yamacında kurulan evler, üst üste sıralı bir biçimde konumlanmışlardır. Genel itibarıyla Seyyahların hemen hepsi kentin genel görünümüne ait kayıt tutarken, Mardin’i akropolis kent modeline uygun tasvir etmişlerdir.

Ortaçağlarda Mardin’in önemli ticaret şehirlerinden biri olduğunu görmekteyiz. Bölgeye uğrayanların çoğu, şehrin ekonomisini oluşturan iki üründen bahseder. Bunlardan ilki, cam madenleri; ikincisi ise pamuktan dokunan kumaşlarla üretilen tekstil ürünleridir. Seyyahların düşüncesine göre kentin kale yamacında kurulan çarşılarının aktif ve kalabalık olması, farklı bölgelerdeki tüccarları kendinde topladığı gibi ticari faaliyetleri arttırmıştır. Bundan dolayı kentte birçok Otel, Han, Hankah ve Kervansarayların varlığına değinilmiştir. Aynı zamanda Kentteki su ihtiyacının karşılanması için sarnıçlar inşa edilmiştir. Böylece, Ortaçağlarda Mardin; sosyal, kültürel ve ekonomik anlamda müferrih bir yapıya sahip yaşanılabilir bir şehir olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynakça

Abdülğani Efendi, (1999). **Mardin Tarihi** (Zengin, B. Haz.). Ankara: Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı Yayınları.

Abdüsselam Efendi, (2007). **Mardin Tarihi** (Güneş, H. H. Haz.). İstanbul: Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi.

Ahmed b. Yahya El-Belâzurî, (2013). **Fütühu’l Büldân** (Fayda, M. Çev.). İstanbul: Siyer Yayınları.

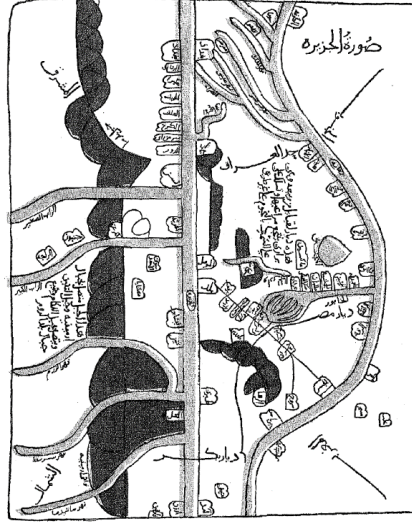
Ammianus Marcellinus, (1935). **Roman History**. c.1, (Rolfé, C. J. Çev.). Cambridge: Harvard University Press.

- Anonim, (2008). **Hudûdü'l Âlem Mine'l-Meşrik İle'l Mağrib** (Duman, A. ve Ağarı, M. Çev.). İstanbul: Kitabevi.
- Avcı, R. ve Şanlı, S., (2021). “Disiplinlerarası Bir Çalışma Modeli Olarak Seyahat Yazını”. (Avcı, R. ve Şanlı, S. Ed.). **Seyahat Oryantalizm ve Bilgi Üretimi**. İstanbul: Hiper Yayınları, s.13-24.
- Aydın, S., vd., (2019). **Mardin Aşiret-Cemaat-Devlet**. İstanbul: Türk Vakfı Yurt Yayınları.
- Barbaro, J., (2009). **Anadolu'ya ve İran'a Seyahat** (Gündüz, T. Çev.). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Berk, F. M., (2020). “Göç Fenomeni: Tarihsel Perspektif Bağlamında İlk İnsan Göçleri”, **Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi**. Sayı: 2, s.115-134.
- Bozkurt, A., (2006). **El-Cezîre Fatihî İyaz Bin Ğanem ve Mardin'in İslamlaşması** (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Çağrı, M., (2009). “Seyahat”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**. c. 37, s.7-9.
- Çerme, T., (2009). “Mardin Şehrinin Son Ermenileri”, **Kebikeç Dergisi**. Sayı: 27, s.99-106.
- Dayf, Ş., (1956). **Er-Rahalât**. Kahire: Dârü'l-Mearif.
- Dolebeni, H., (1972). **Tarihte Mardin** (Aydın, C. P. Çev.). İstanbul: Deyrulzafaran Manastırı.
- Ebü'l Fidâ, (1840). **Takvîmü'l Büldân**. Beyrut: Darü Sadr.
- Eco, U., (2014). **Ortaçağ Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar** (Basmacı, L. T. Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- el-Farukî, İ. R. ve el-Farukî, L. L., (1999). **İslâm Kültür Atlası** (Kibaroglu, M. O. ve Kibaroglu Z. Çev.). İstanbul: İnkılâb Yayınları.
- el-Mevâfi, N. A., (1995). **er-Rihle fi'l-Edebi'l-Arabî**. Kahire: Cemiatü Kahre.
- Erkanal, H., “Mezopotamya'ya Açılan Kapı: Nusaybin”, (Özcoşar, İ. Haz.). **Makalelerle Mardin I Tarih-Coğrafya**. c.1, s.1-16.
- Gabriel, A., (1940). **Voyages Archéologiques Dans la Turquie Orientale**. Paris: E. de Boccard.
- Göyünç, N., (1991). **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Hamdullah Müstevfi, (1362). **Nüzhetu'l Kulûb**. Tahran: Dünyay-i Kitap.
- Hammer, J. V., (1330). **Devlet-i Osmâniyye Tarihi**. c. 4, İstanbul: Bedrusyan Matbaası.

- Haniççe, M., (2021). II. Kısım: Geçmişten Günümüze Seyyahlar Ve Seyahatnamelerin Tasnifine Dair Bir Deneme-2. **Turizm Araştırmaları Dergisi**. Sayı: 2, s.273-293.
- İbn Battûta, (2004). **İbn Battûta Seyahatnamesi**. c.1, (Aykut, A. S. Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İbn Cübeyr, (t.y). **Rihletü İbn Cübeyr**. Beyrut: Darü Sadr.
- İbn Havkal, (2021). **10. Asırda İslam Coğrafyası** (Şeşen, R. Çev.). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- İbn Hurdâzbih, (1889). **el-Mesâlik ve'l Memâlik**. Beyrut: Darü Sadr.
- İbn Saîd, (1970). **Kitâbü'l Coğrafiyye**. Beyrut: el-Mektebu'l Ticariü'liltiba't ve'l Naşr ve'l Tevzi'.
- İdrîsî, (2002). **Kitâbü Nüzhetü'l Müştâk Fi'htirâkı'l Âfâk**. c.2, Kahire: Mektebu'l Sakafiyetü'l Diniyye.
- İstahrî, (1927). **Kitâbü'l Mesâlik ve'l Memâlik**. Leiden: Brill.
- Kandîl, F., (2002). **Edebü'r-Rihle**. Kahire: Mektebetu Dâr'il-Arabiyye.
- Karan, C., (2018). "Hz. Ömer Döneminde (13-23/634-644) Anadolu Fetihlerine Giden Yolda El-Cezire Fütuhâtı". (Aksu, A. Ed.). **Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu**, c.1, s.501-514.
- Kazvinî, (t.y). **Asârü'l Bilâd ve Ahbârü'l İbâd**. Beyrut: Darü Sadr.
- Kudâme İbn Cafer, (2018). **Kitâbü'l Harâc** (Şeşen, R. Çev.). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Kurtuluş, R., (1998). "Hudûdü'l-Âlem", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**. c.18, s.304.
- Kütük, A., (2018). **Nisibis (Nusaybin) Kadim Bir Şehrin Hikâyesi**. İstanbul: Divan Kitap.
- Legassie, S. A., (2017). **The Medieval İnovention Of Travel**. United States of America: The University of Chicago Press.
- Makdisî, (2002). **Ahsenü'l Tekâsim fi Ma'rifeti'l Ekâlim**. Beyrut: Dar'ül Kütüp el-ilmiiyye.
- Marco Polo, (t.y). **Marco Polo Seyahatnamesi**. c.1, İstanbul: Tercüman Yayınları.
- Minorsky, V., (1997). "Mardin", **İslam Ansiklopedisi**. c.7, s.317-322.
- Noyan, S., (2008). **Mardin Bir Şehir Bir Malikâne Sıradışı Evler**. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Strange, G. Le., (1905). **The Lands Of The Eastern Caliphate**. Cambridge: Cambridge Universty Press.
- Şeşen, R., (1993). "Cezîre", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**. c. 7, s.509-511.

- Taştemir, M., (2003). “Mardin”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**. c. 28, s.43-48.
- Thompson, C., (2011). **Travel Writing**. London: Routledge.
- Yâkut el- Hamevî, (1977). **Mu’cemü’l-Büldân**. c.2, Beyrut: Darü Sadr.
- Yâkut el- Hamevî, (1977). **Mu’cemü’l-Büldân**. c.5, Beyrut: Darü Sadr.
- Yazıcı, H., (2006). “Arap Gezi Edebiyatına Bir Bakış”, **Şarkiyat Mecmuası**. Sayı: 9, s.99-121.
- Yazıcı, H., (2009). “Seyahatnâme”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**. c. 37, s.9-11.
- Yılmaz, İ., (2009). “Kültürel Zenginlik Bakımından Mardin”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**. Sayı: 1, s.51-70.
- Zeydan, C., (2012). **İslam Uygarlıkları Tarihi**. c.1, (Gök, N. Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

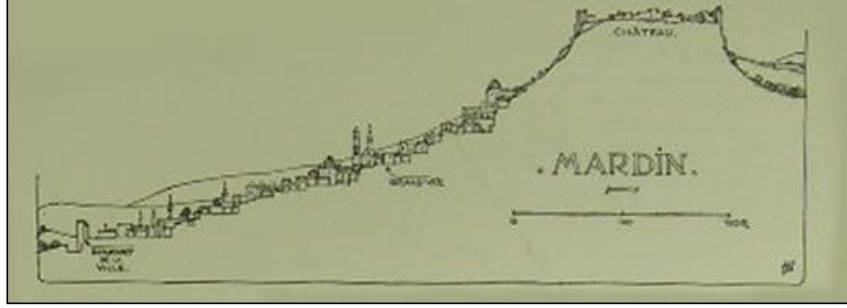
Ekler

Harita I: İbn Havkal'a göre el-Cezire haritası (İbn Havkal, 2021: 436).

Harita II: el-Cezire'nin Kısımları; Diyar-ı Rebia, Diyar-ı Mudar, Diyar-ı Bekr (Karan, 2018: 503).

Şekil I: Mardin Dağı, tepesinde konumlanan kale ve dağın yamacında kurulan evler, çarşılar vd. (Gabriel, 1940: 9).

Şekil II: Günümüzde Mardin Kalesi ve üst üste gelecek şekilde kale altında sıralanan evler